

Toplumun temel niteliğinin değişme olduğu anlayışı, hiç kuşkusuz, toplumun tarihsel bir süreç olduğu anlayışını da beraberinde getirir. Her toplum, kendine özgü koşullarıyla görelî yapısal ve dolayısıyla düşünsel aşamalardan geçmiş ve geçmektedir. Sosyolojik anlamda bu aşamalar tarihin konusu içinde yer alan olaylarla kendisini somutlaştırır. Dolayısıyla sosyoloji-tarih ilişkisi içinde 'tarih nedir?' sorusu önem kazanmaktadır.

Bu soruyu özelde yanıtlamadan önce sosyolojinin, genelde, başta tarih olmak üzere diğer toplumsal bilimlerle karşılıklı ilişkisini, toplumsal olguların, toplumsal oluşumların ve de 'toplumsal'ın dinamikliğini içinde ortaya çıkan düşünce sistemlerinin yorumlanmasında, değerlendirilmesinde taşıdığı önem üzerinde kısaca duralım:

Toplumsal gerçek ve bu gerçeğin en belirgin ögesi olan toplum çok yönlü karmaşık ve dinamik bir bütündür. Her toplumsal bilim dalı bu gerçeği bir yanını inceler ve pratikten kaynaklanan bilgilerle kuramsal düzenlemelere yönelir. Her toplumsal bilimin yalnız kendi sınırları içinde kalarak yapacağı incelemeler tek yönlü ve soyut nitelikte olup, olguların, veya daha geniş anlamda ele alacak olursak, toplumsal gerçeğin özüne ters düşer. Çünkü her olgu kendi içinde bir bütün olduğu kadar diğer olgularla da bütünleşmek zorundadır. Başka bir anlatımla olgular (doğal ve toplumsal) karşılıklı etkileşim içindedirler ve aralarındaki neden-sonuç ilişkileriyle birbirlerine bağımlıdır, bir bütün oluştururlar. B.Tolan'ın da değindiği gibi, "gerçekte her sosyal bilim, bölünmez ve parçalanmaz toplumsal gerçeğin bütünlüğü içerisinde yalnızca kendi varoluş nedenini ilgilendiren kısım, kesit, konu ve alanları seçer, sonra da bu toplumsal gerçeğin kendisi imişçesine sunmak ister. Gerçekte, tıpkı nesnelere olan toplumsal gerçek gibi, sosyal bilimler de ayrılmaz bir bütün oluştururlar, bu da toplumsal gerçeğe yaklaşımın bütünlüğünü zorunlu kılar. Bu bütünsel

(X) Doç.Dr., Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Öğretim Üyesi.

yaklaşım içerisinde, her sosyal bilimin fonksiyonu, toplumsal gerçeği diğer sosyal bilimlerle karşılıklı ilişki ve dolaysız etkileşimleri içerisinde incelemektedir."(1)

Bu düşünceye dayanarak her ne kadar sosyoloji, toplumsal gerçeğin diğer toplumsal bilimlerce ele alınmış öğeleri arasında bütünleştirici olabilme yeteneğine sahip ise de, gerçeğin bütünlüğünü çözümlemede ve kısmi toplumsal gerçekleri açıklamada yine de kendi başına yeterli olmadığını kesinlikle söyleyebiliriz. Şöyle ki sosyolojinin konusu, insanın doğa ile ve insanların kendi aralarındaki ilişkilerinin tümü olan toplum, bu ilişkilerin biçimlendiği toplumsal yapı ve bu yapının devinimidir. Bu içeriğiyle, yani toplumun tümünü ele alması açısından sosyoloji öteki insan bilimlerinin konuları olan kısmi gerçekler arasında bütünleştirici genel ilişkileri incelemektedir. Bundan ötürü de toplumsal gerçeğe en yakın bir bilim dalı olmakta ve genellikle diğer toplumsal bilimlerden tek farkı da bundan ileri gelmektedir. Aynı noktayı vurgulayan B.Tolan'ın da belirttiği gibi, "sosyolojinin toplumsal gerçeğe yakınlık açısından diğer sosyal bilimlerden tek farkı, toplumsal gerçeğin kısmi ve kesitleri arasında, özellikle toplumsal gerçeğin diğer sosyal bilimlerce ele alınan kısmi ve kesitleri arasında bütünleştirici olabilme, böylece toplumsal gerçeği ona en yakın bir biçimde kuram ve kavramları ile düşünsel düzeyde yeniden kurabilme yeteneğine en fazla sahip olan bir sosyal bilim dalı olmasıdır. Ve zaten bu nedenledir ki, Auguste Comte'dan günümüze kadar, sosyolojinin bu bütünleştirici, toplumsal gerçeğin diğer sosyal bilimlerce parçalanmış kısmi ve kesitlerinin düşünsel düzeyde yeniden yapılandırıcı niteliklerini göz önüne alan sosyologlar, diğer sosyal bilimlerin de sosyolojinin çatısı altında toplanması gerektiğini söyleyebilmişlerdir."(2)

Toplumsal bilimlerden hiçbirinin salt kendi sınırları içinde toplumsal gerçeğe sahip çıkamaz düşüncesine dayanarak, sosyolojinin de toplumsal gerçeğin çeşitli yanlarını bütünleştirici niteliğinde başarılı olabilmesi için öteki insan bilimlerinden kuram, kavram, yöntem ve bulgular açısından yararlanması doğal olduğu kadar zorunludur da. Çünkü toplum ve onu oluşturan öğeleri, toplumsal ilişkiler zincirinin niteliklerini, dinamizmini ve çeşitli yanlarını açıklama ve değerlendirmede genel sosyoloji ve özel sosyoloji alanları tek başlarına yeterli değildirler; diğer insan bilimlerinin verilerine başvurmak, onlarla bütünleşmek zorunludur. Örneğin, toplumun içinde bulunduğu sosyo-ekonomik aşamada belirginleşen

çeşitli toplumsal olgu ve oluşumların içeriğini tam olarak anlamada tarih sosyolojiye ışık tutacaktır. Birey ve grupla ilgili veriler için sosyoloji, psikoloji ve sosyal psikolojiye dönecektir.

Bir noktayı daha vurgulamak gerekirse, sosyolojinin diğer toplumsal bilimlerle ilişkisi de tek yönlü değildir. Sosyolojinin diğer toplumsal bilimlere gereksinimi kaçınılmaz bir gerçektir. "Fakat sosyolojinin onlara yardım ve katkısı ise, toplumsal gerçeği bütünleştirici niteliğinden ötürü daha geniş kapsamlı ve anlamlı olmakta ve bundan ötürü de, zaman zaman ideolojik nedenlerle en çok yargılanan bir bilim dalı olma niteliğini taşımaktadır. Şöyle ki, bütün diğer sosyal bilimlerin toplumsal gerçeğin bütünlüğünü sezinlemede ve inceledikleri kesitsel gerçekle bu bütünsellik arasındaki hayati ilişkileri kavramada karşılaştıkları güçlükler, onları ister istemez sosyolojik anlayışın bütünleştiriciliğine yöneltmektedir. Örneğin, önce ekonominin yardımına başvuran tarih, bütünsel çözümleme ve çalışmalarda sosyolojinin katkısı olmadan anlamlılık kazanmamaktadır. Başka bir anlatımla, bütün bu sosyal bilimler, inceledikleri konu ve sorunların sosyolojik görünüm ve niteliklerini sık sık gözönünde bulundurma zorunluluğunda kalmaktadırlar. Bu kısıtlayıcı zorunluluk çoğu kez sosyolojiye karşı cephe almalarına yol açmaktadır. Bu durumda sosyolojinin sosyal bilimler arasında neden en çok yer yer ve zaman zaman 'afaroz' edilen bilim dalı olduğunu anlamak daha kolay olmaktadır."(3)

Buraya kadar yapmış olduğumuz açıklamada sosyolojinin diğer birçok toplumsal bilim dallarıyla dolaylı da olsa, dolaysız da olsa karşılıklı ilişkilerinin kaçınılmazlığını belirlemek istedik. Bu bilim dallarını tarih, ekonomi, psikoloji, sosyal psikoloji, felsefe, etnoloji, coğrafya vb. olarak sıralıyabiliriz. Fakat bunlardan bazılarıyla sosyolojinin ilişkisi daha kesin ve zorunludur. Bu çerçevede biraz önce sormuş olduğumuz 'Tarih nedir?' sorusuna dönebiliriz.

Tarih çifte anlam taşıyan bir sözcüktür. Bu sözcük "hem geçmişte kalan insani ve toplumsal olaylar topluluğunu, yani yaşanmış geçmişi adlandırmakta kullanılır, hem de bu sözcükle, bu yaşanmış geçmişi konu eden bilim, tarih bilimi kastedilir. Bazı filozoflar eskidenberi bu konuda iki Latince deyimle bu ayırımı yapagelmışlerdir. Geçmişte insani-toplumsal olaylar tarihe "res gestae", bu olayları konu alan disipline ya da bilime "historia rerum gestarum" demişlerdir. Ama filozofların birçoğu da, hem yaşanmış geçmişi adlandırmakta, hem de bu geçmişi konu olarak alan

disiplini anlamda sadece historia (tarih) sözcüğünü kullanmışlardır. Biz bugün de sözcüğü, bu çifte anlamlılığı içinde kullanmaya devam ederiz."(4)

Bu tanım çerçevesinde hiç kuşkusuz "geçmişin bilinmesi toplumlar için önemlidir; toplumların gelenekleri, kalıtımla ulaşılan davranışları, yasa ve kurumları ancak daha önceki tarihleriyle açıklanabilir... Bir bakıma hiç kimse geçmişi inceleyemez: yalnızca geçmişin kalıntıları incelenebilir; ve tarihinin temel görevi daha çok kalıntı bulmanın ve elimizdeki kalıntıların tüm değişik türlerinden daha çok öğrenmenin kesin ve ince yollarını ortaya çıkarmaktır. Geçmiş ölüdür, ama ondan vazgeçilemez. Vazgeçilemez, çünkü kalıntıları ve sonuçları günlük yaşantımızda bizi çevrelemektedir."(5)

Aynı doğrultuda bir yaklaşımla K.Schilling de 'tarih'in amaç ve kapsamına ilişkin şöyle bir açıklama getirmektedir:

"... Tarih, basit bir anlatım, bir hikâye olmadan önce, insanın kendi geçmiştir. Bugün onun başına gelenler, onun özümlediği, yaptığı, duyduğu ve düşündüğü şeyler ya yüzeyde, ya derindedir. Ancak içinde yaşanan ânı ilgilendirir, tektir ne geçmişle, ne gelecekle ilişkisi vardır; tarih insanın deneyimlerinden bir şeyler öğrenme yeteneğine sahip olmadığı gerçeğinin durmaksızın tekrarlanması olayıdır. Veya, eskiden varolan, hiç kuşkusuz geçmişin yüküyle ağırlaşmış fakat gelecekte de süregelen olaylardan ibarettir.

Bir yaşam ne kadar yüzeyde kalırsa kalsın, gene de geçmişine bağlıdır. Onun saldırılarına, bazen zamansız, ve yersiz hedef olur; kendisini ondan bir türlü kurtaramaz. Bir geçmişten yararlı bir gelecek çıkartabilmek için, bu geçmişin bizde, eylemin, duygunun, algının ve düşüncenin şimdiki halinde, bilinçli olarak bulunması gerekir. Bunun da kendine özgü değeriyle, tüm geçmiş olması şarttır, salt şimdiki zamana karşıt olan yeni geçmiş yetmez. Geçmişe karşı kazanılan zafere de, onun bir gelecek halinde gelişmesine de ancak bu yoldan ulaşılabilir. Ancak geçmişin bilinciyle ki şimdiki zaman, kendine özgü derinliğini, gelecek ise gerçekliğini, varlığını kazanabilir, Böylece tarih, aynı zamanda, buşınıza gelmiş olanların bugünkü bilincidir, şimdiki zaman için harekete geçirilebilen ve gelecek zamanı geçmişin körikörüne ve tıpatıp bir tekrarlanması olmaktan kurtaran bilinci. İşte tarih toplumsal yaşamınızda ve toplumsal düşüncenizde bu anlama yönelmeli, bu sonuca varmalıdır."(6)

Bu çerçevede genelde Sosyolojinin diğer sosyal bilimler arasında Tarihle olan ilişkisine öncelik vermenin yerinde olacağı kanısındayız. Çünkü şimdiki toplumsal yaşam biçiminin, şimdiki toplumun yapısal özelliklerinin, şimdiki toplumsal ilişki sisteminin, bireylerin şimdiki tüm düşünce, değer yargısı sistemlerinin ve davranış biçimlerinin, geçmişte hiç bir nedene dayanmaksızın birdenbire oluşmadığını anlamakta ve görmekteyiz. Aksini düşünmekle toplumun özüne, dinamik bir bütün olma niteliğine ters bir tutum içine girmiş oluruz. Şöyle ki, "şimdiki bütün ilişkilerimiz ya da şimdiki toplumsal yapımız daha önceki ilişkilerin ya da toplumsal yapıların gerekli bir sonucudur. Tarihsel şekiller, tarihsel dereceler, ya da geçmiş yaşama tarzları donmuş kalıplar, hareketsiz tarzlar değildir. Yani bir toplum her zaman aynı yapı içinde, aynı biçimde düzenlenmemiştir. Toplumlar da her zaman ilerleme olmamıştır ama, her zaman hareket ve değişiklik olmuştur. Toplumsal yapılar değişirler, çünkü, oluşum anlarıdır... toplumsal yapı geçici bir dengedir, ya da göreceli bir devamlılıktır..."(7)

Diğer bir anlamda toplum bir süreçtir. Buna göre toplumun her sosyo-ekonomik aşamasında oluşan olguların nedenlerini, kökenlerini toplumun bir önceki devresinde, geçmiş zamanda aramak gerekir. Hatta bu süreci daha da genişletecek olursak, her toplumsal aşama bir evvelki aşama içinde oluşmaya başladığı gibi, bir sonraki aşamayı biçimleyecek özellikleri de kendi içinde taşır. Yani her toplumsal aşamayı kendinden önceki aşamanın bir sonucu ve kendinden sonraki aşamanın bir nedeni olarak değerlendirebiliriz. Bu açıdan bakıldığında, toplumsal olguların somut ve gerçekçi bir biçimde değerlendirilmesi ve çözümlenmesinde sosyoloji tek başına soyut kalmakta ve bunun içinde de öncelikle tarihle ilişki kurması gerekmektedir. Ve ayrıca toplumsal gerçekleri bir süreç içinde inceleme, yöntem açısından sosyolojinin temel niteliklerinden biri olarak kabul edilmesi de bu bilim dalının tarih ile ilişkisini zorunlu kılmaktadır. Çünkü her toplumda, yalnız şimdiki zamanda insan davranışlarını gözlemek, ölçmek, onların yalnız nesnel görüntüsünü betimlemek ve bunlarla bir toplumdaki ilişkileri açıklamaya kalkışmak, yetersiz bir sonuca varmak anlamına gelir. Çünkü her toplumsal olgu tarihsel bir olgudur ve her tarihsel olgudur ve her tarihsel olgu da toplumsal bir olgudur.

Sosyolojiyle tarih arasındaki ilişkiyi "tarihsel özgüllük ilkesi"(8) açısından da değerlendirmek gerekir. Her toplumun kendine özgü bir tarihi

vardır, bir geçmiş yaşantısı vardır. Her toplumun görüntüsü kendi tarihiyle bezenmiştir. Her toplum kendine özgü toplumsal ve ekonomik nitelikleri ve koşulları içinde biçim kazanır, çözülür ve değişime uğrar. Bundan ötürü de her toplumu kendine özgü ve somut tarihi içinde değerlendirmek gerekir. Başka bir deyişle, sosyolojik kuramları, yasaları, her topluma, yer ve zaman farkı gözetilmeksizin, yani her toplumun özgül tarihsel evrim şeması gözönünde tutulmaksızın aynı biçimde uygulama sonucu elde edilen değerlendirmeler, kanımızca, dogmatik ve bilim dışı kalmaya mahkûmdurlar. Konuya daha ayrıntılı bir biçimde yaklaşım yapan B.Tolan'a göre, "genel yasa ve tipler somut bir toplumsal gerçeğe uygulandıklarında, bu somut gerçeğin içinde olduğu özel tarihsel çevrenin mutlaka dikkate alınması gerekir. Örneğin, artık herkesçe kabul edilmiş deyimlerle alt yapı ve üst yapı arasındaki farklılık karşılıklı belirleyici ilişkilerin varlığı bütün toplumlarda gözlenen bir yasa olmuştur. Oysa yeryüzündeki tüm toplumların tarihsel evrim süreci içinde aldıkları özel ve somut biçimler bu yasanın toplumsal gerçek içerisindeki çeşitliliğini göstermektedir. Demek ki, genel yasa ve tipler oluşturulduktan sonra somut tarihsel (toplumsal) biçimler üzerinde gerekli farklılaştırmaların yapılması bir zorunluluk olarak belirmektedir. Bu amaçla, ancak özgül tarihsel evrim şeması içerisinde anlaşılabilir bir toplumu incelemek için, bu şemaya özgü tarihsel veri gerçeklerin kullanılması gerekecektir. Demek ki, somut bir toplumsal gerçek ile ilişkili tarihi, ya da en geniş anlamıyla toplumsal değişme sürecini açıklamak için, bu gerçeği çevreleyen tarihsel özgüllük, bir ilke olarak kendisini kabul ettirmektedir. Bu durumda, somut toplumsal bütünler için özel tarihsel evrim şema ve yasalarının gerekliliği ve kaçınılmazlığı ortaya çıkmaktadır. Bu zorunluluk, bir toplumun yapısının genel yasalar ile temellendirilmesinden sonra somut sosyolojinin, sözkonusu toplumun evrimini tarihsel özgüllük anlayışı içerisinde ele almasını gerektirmektedir."(9)

Buraya kadarki açıklamalarımızda sosyolojinin tarih bilimine gereksimini vurgulamış bulunuyoruz. Şimdi de tarih biliminin sosyolojiye gereksinimi üzerinde duralım. Biraz önce de değindiğimiz gibi, her toplumsal olgu tarihsel bir olgu her tarihsel olgu da toplumsal bir olgudur görüşü tarihsel ve toplumsal olguların içiçeliğini özünde taşımaktadır. Her toplumsal olgu yer ve zaman boyutunda sürekli olarak farklılaşıyor ve değişmektedir. Dolayısıyla tarihsel olgular da öncekilerden kaynaklanıp farklıla-

şarak sürüp gitmektedir. Bu farklılaşmalar tıpkı toplumsal olgularda olduğu gibi, yer ve zaman boyutunda farklılıklar içermektedir. Bu çerçevede tarihçi "Bir defalık oluşların"(10) peşinde olduğu aynı zamanda, "belli bir dönemi karakterise eden kuralları, değerleri, inançları, ekonomik örgütlenme biçimlerini, kurumları, devlet yapılarını, hukuk sistemlerini ortaya çıkış nedenleriyle de bilmek ister. Bu istek, tarihçiyi ele aldığı dönemle ondan sonraki dönemler arasında ilişki kurmaya sürükler. Burada artık tarihçinin ilgisi, dönemler arası nedensel bağlılıklara yönelmiştir. Gerçi o, bir önceki dönemin bir sonraki dönemi zorunlu olarak belirlemediğini, bir sonraki dönemle, yalnızca o döneme ait olup, önceki dönemde hiç görülmeyen etkenlerin işe karışabileceğini ve tam da bu nedenle o dönemi bir bireysellik, bir teklik olarak ele alması gerektiğini bilir. Ama o bunu saptarken, bir önceki döneme ait bazı etkenlerin, yeni dönemin kendine özgüllüğü içinde bazı değişikliklere uğrasa da belirleyiciliklerini sürdürdüklerini de görür. O, bakış açısını daha genişlettiğinde, değişikliklere uğrasa da, bazı etkenlerin çok sayıda dönemde şu ya da bu tarzda belirleyiciliklerine devam ettiklerini de saptar. Bu, tarihçiyi, bazı tarihsel etkenlerin tıpkı doğal etkenler gibi bir tekrar ve süreklilik gösterdiği izlemine götürülebilir. İşte bu durumlarda, tarihçi, bireyselleştirici ilgi ve amaçlarının yanında, bir genelleştirici ilgi ve amaç eklemek zorunda kalabilir.(11)

Bu çerçevede tarihçi toplumsal olguları, aynen devam etmese de, yaklaşık ve benzer bir biçimde "sürüp giden bazı özelliklere dayanarak düşünür... tek tek tarihsel dönemlerin kendine özgü bütünlüğünü göz ardı etmeden, dönemler arası ilişkilere yönelir. Bir tarihsel dönem, kendini çevreleyen kurallardan kalkarak açıklanır. Ama bir tarihsel döneme damgasını vuran kurallardan bir bölümü, o dönemi izleyen bir başka dönemde, bu yeni dönemin yeni kuralları ile etkileşime girerek farklılaşır ve yeni dönem bu nedenle yine özgü bir bütün halinde karşımıza çıkar. Öyle ki, tarihsel dönemler arasında ilişki kurmak isteyen tarihçinin ilk saptadığı şey, tarihte her şeyin değişmekte olduğudur... Bu nedenle tarihçi belli bir tarihsel dönemle ilgili teorisini bir başka dönem için kullanamaz. Ama öbür yandan, yukarıdan beri belirtmek istediğimiz gibi, onun dönemler arası ilişkiler hakkında bir bilgiye de gereksinimi vardır. Örneğin o, iki dönemi birbiriyle karşılaştırmak ister. Bu karşılaştırma olanağını ona tek tek tarihsel dönemler için geliştirdiği teoriler sağlayamayacağına göre.

onun, tarihsel dönemler arasındaki ilişkiler, yani değişmiş olan ve değişmekte olan şeyi bilmekte olan şeyi bilmek için başka türden bir teorik etkinlikte bulunması gerekir. Burada artık tarihçi, belli bir dönem için geliştirdiği deorisi içinde kalamaz. Onun, karşılaştırma yapmaya elverişli eleştirici ölçütlere gereksinimi vardır... bu türden karşılaştırmalar yapmaya elverişli eleştirici ölçütler yardımıyla, çok çeşitli tarihsel dönemler ve çeşitli uygarlıklar hakkında, tıpkı doğa bilimlerinde olduğu gibi, genelleştirici bir tutumla açıklamalar yapma olanağı doğar ki, bu etkinliğe sosyolojik yönelme denir."(12) İşte sosyolojinin tarihe katkısı burada önem kazanmaktadır. Üzerinde durduğu toplumsal olgular, oluşumlar, süreçler, içerdiği kavramlar yoluyla tarihçinin, toplumların yapısal ve tarihsel özgüllüklerini gözardı etmeden, karşılaştırmalar yapmasında, tarihsel eğilimleri saptamasında, görece genellenelere yönelmesinde etkili olmaktadır. Nitekim Max Weber için "sosyoloji, eninde sonunda bir 'kültür bilimi' bir tarihsel bilimdir. Sosyoloji, tarihe yardımcı bir bilim olmasa da, tarihsel teklikleri (individuum) daha iyi anlayıp açıklamaya hizmet eden bir bilimdir. Sosyolojik kavramlar da bu halleriyle, tarihsel dönemlerin, tarihsel süreçlerin, birer teklik (individuum) olarak toplumların açıklanmasında başvurulabilecek odak kavramlardır. Sosyoloji kavramlar, tarihsel olaylar, süreçler, dönemler ve giderek kültürler arasında karşılaştırmalar yapma, ve bizim bugünümüz için önem taşıyabilecek yorumlar elde etme etkinliğinin araçlarıdır. Bu yüzden sosyolog, aynı zamanda tarihçidir ve bir sosyoloji anlayıcı bir tarihsel etkinlikle bir arada iken verimlidir..."(13) Tarih ve sosyolojinin bu çerçevede birbirine bağımlılığını Carleton S.Coon şu deyişle oldukça anlamlı bir biçimde dile getirmektedir:"Tarih enerjinin toplumsal yapıya dönüştürülmesi sürecidir."(14)

Yapmış olduğumuz bu açıklamayla sosyoloji ve tarih bilimlerinin karşılıklı ilişkilerinin nedenlerini ve bu ilişkilerin doğallığını ve zorunluluğunu belirlemeye çalıştık. Özetleyecek olurask, toplumsal gerçeğe ilişkin sosyolojik değerlendirmeler ancak bir süre diyalektiği yani tarih içinde bir anlam kazanabilir. Bu açıdan sosyoloji ve tarih bir bütün oluştururlar. "Bu demektir ki, tarihsiz sosyoloji, sosyolojisiz tarih olamaz. İnsan olayları hakkında gerçek bilgi, davranışçı bir sosyoloji ile siyasal bir tarihin sonuçlarının toplamı değildir. Somut bilgi bir toplam değil bir sentezdir. Yalnız sosyoloji, yalnız tarih düşünülemez, insan olaylarının somut bilimi ancak tarihsel sosyoloji ya da sosyolojik tarih olabilir."(15)

Referans Notları :

- 1) B.TOLAN, **Toplum Bilimlerine Giriş**, Ankara, Kalite Matbaası, 1978, s.101.
- 2) B.TOLAN. a.g.e., 1978, s.102.
- 3) B.TOLAN, a.g.e., 1978, s.103.
- 4) D.ÖZLEM, **Tarih Felsefesi**, İzmir, E.Ü.Edebiyat Fakültesi, Yayınları No.34, s.1.
- 5) D.THOMSON, **Tarihin Amacı**, S.Özbaran (Çeviren), İzmir, E.Ü.Edebiyat Fakültesi, Yayını No.20, 1983, s.4 ve s.8.
- 6) K.SCHILLING, **Toplumsal Düşünce Tarihi**, İstanbul, Varlık Yayınları, sayı:1590, 1971,s.5-6.
- 7) D.ERGUN, **Sosyoloji ve Tarih**, Yar Yayınları 9, Bilim Dizisi, İstanbul, 1973, s.17-18.
- 8) D.ERGUN, a.g.e., 1973, s.22.
- 9) B.TOLAN, a.g.e., 1973, s.106.
- 10)D.ÖZLEM, **Bilim Felsefesi (Ders Teksiri)**, İzmir, E.Ü.Edebiyat Fakültesi, 1981, s.79.
- 11)D.ÖZLEM, a.g.e., 1981, s.30.
- 12)D.ÖZLEM, a.g.e., 1981, s.81.
- 13)D.ÖZLEM, a.g.e., 1981, s.83-84.
- 14.A.ŞENEL, **İlkel Topluluktan Uygar Topluma**, Ankara, Birey ve Toplum Yayınları, 1985, arka kapaktan.
- 15)D.ERGUN, a.g.e., 1973, s.21.